

Josef Haltrich

În a doua jumătate a veacului trecut cînd etnografia și folclorul s-au bucurat de interesul susținut a numeroși intelectuali, grupați în jurul unor societăți sau asociații științifice, la Sighișoara își desfășura o asemenea activitate și profesorul secundar Josef Haltrich. Rodul strădaniilor sale vreme de peste trei decenii este înmănușiat în numeroase pagini de material folcloric — legende și basme populare, obiceiuri și tradiții, poezii și cîntece populare săsești — publicate în mai multe volume, care îl reprezintă și azi ca o figură de seamă a intelectualității germane din țara noastră.

Josef Haltrich s-a născut în Reghin la 22 iulie (după unele izvoare, la 23 iulie) 1822 în casa unei familii cu tradiții burgheze. Educat în acest spirit, după ce urmează primii ani de școală la gimnaziul săsesc din mica urbe natală, este înscris în 1836 la liceul evanghelic din Sighișoara. De mai multe ori premiant al acestui liceu, el îndrăgește literatura încă de pe băncile școlii; citește mult, fiind în același timp un bun povestitor. În 1845, ca absolvent al liceului sighișorean, beneficiază de o bursă oferită de conducerea bisericii evanghelice și se înscrie ca student la Universitatea din Leipzig unde frecventează deopotrivă cursurile de filologie clasică și germană cît și cele teologice. Receptiv la tot ce se studia în vechiul așezămînt universitar german, el a păstrat frumoase amintiri despre cei mai de seamă profesori pe care i-a avut, filologii Gottfried Hermann, Stalbaun, Moritz Haupt și teologii Winer și Fricke. În anul II de studii întreține relații strînse cu profesorul Wilhelm Wachsmuth, iar mai apoi, la Berlin, cu Frații Grimm, Ritter, Ranke, Lachmann și Böckh, cărora — după întoarcerea în Transilvania — le va scrie despre studiile sale de folclor.

Terminînd studiile universitare, se stabilește în toamna anului 1847 la Cluj ca profesor particular al copiilor lui Johann Bethlehen. Frămîntările revoluționare din primăvara și vara anului 1848 îl găsesc încă în capitala Transilvaniei, dar nu știm — în izvoarele consultate lipsesc asemenea referiri — dacă a participat sau nu la desfășurarea acestor evenimente. Din aceleași surse (în special *Geschichte des Schässburger Gymnasiums von Dr. Richard Schuller*, Sighișoara, 1896) aflăm că, la 2 noiembrie 1848, în timp ce Josef Haltrich sosea la Sighișoara în vederea instalării sale ca profesor la liceul evanghelic, casa părintească din Reghin a fost mistuită de flăcările unui incendiu, care a provocat uriașe pagube materiale orașelului de pe Mureș.

În aceste condiții, la 5 noiembrie 1848, în plină desfășurare a revoluției din Transilvania, Josef Haltrich își ocupă catedra de profesor la liceul pe care, cu ani în urmă, îl frecventase ca elev.

Paralel cu activitatea didactică, apreciată atât de corpul profesoral cât și de rectorul școlii G. D. Teutsch, cu care se va înrudi mai târziu (J. Haltrich căsătorindu-se cu sora acestuia), ritmul său de lucru, surprinzător de dinamic, va fi marcat de numeroase lucrări în domeniul etnografiei și folclorului transilvan. Ca membru fondator al „Societății Humboldt” se proclamă dușman deschis al misticismului și caută să explice pe baze științifice anumite fenomene ale naturii. Ține conferințe în care combate deopotrivă pseudoștiința scolastică medievală și mentalitatea unor locuitori de la orașe și sate, rămași încă sub stăpînirea superstițiilor.

La 25 iulie 1869 i se încredințează conducerea școlii, fapt care-i sporște prestigiul atât între colegii săi de catedră cât și în rîndurile intelectualității transilvane, făcîndu-se cunoscut ca un spirit progresist, cu idei novatoare în activitatea didactică și pedagogică. Totuși, după numai trei ani în funcția de rector al liceului, dar în plină activitate creatoare, se retrage la 6 iunie 1872 ca preot în comuna vecină Saeș unde rămîne pînă la sfîrșitul vieții sale. De acum înainte activitatea lui Haltrich se va împărți între cea de a doua profesiune și pasiunea izvorită din anii tinereții, ultimele cercetări și culegeri de folclor încredințîndu-le spre publicare tovarășului său de idei J. Wolff.

Patrusprezece ani mai târziu, la 17 mai 1886, bolnav și epuizat de ritmul febril de lucru dar și de lipsuri, se stinge din viață ca preot, fără a-și încheia opera, lăsînd totuși în urmă o muncă prodigioasă pe care prietenii săi o vor tipări, aducînd astfel un sincer și binemeritat omagiu celui dispărut — profesorul, etnograful și folcloristul Josef Haltrich.

A prezenta viața și activitatea lui Haltrich într-un număr restrîns de pagini este, desigur, o încercare destul de dificilă. Ca atare, ne vom îndrepta atenția în special asupra cercetărilor sale de etnografie și folclor.

Ca profesor, Josef Haltrich ca și G. D. Teutsch, Fr. Fronius și alți colegi de-ai săi de la catedrele liceului evanghelic, s-a străduit să transmită cele mai utile cunoștințe elevilor, stimulîndu-i din punct de vedere intelectual. De remarcat că, el a fost acela care a descoperit talentul și l-a lansat ca poet pe elevul Michael Albert. Pe de altă parte, Haltrich va deveni un fervent adept al modernizării învățămîntului transilvănean.

„Proiectul de organizare a liceelor și a școlilor reale din Austria” elaborat încă în 1849, deși reprezenta în esență o concesie a legiuitorilor în fața exponenților tinerei burghezii democratice din imperiu, nu remedia decît parțial racilele existente în învățămîntul inferior și de grad mediu. O primă îmbunătățire a structurii organizatorice a învățămîntului, prevăzută în acest proiect, o găsim exprimată în înființarea gimnaziilor (liceelor) de 8 clase în locul „școlilor latine de șase ani”, și a școlilor reale. Potrivit aceluiași prevederi, toți învățătorii și profesorii erau însă preveniți că predarea științelor naturii, a matematicii și istoriei „trebuie să fundamenteze concepțiile religioase”.

Așadar, reformarea învățămîntului preconizată în proiectul imperial nu lovea interesele bisericii. Dimpotrivă, căuta să atenueze conflictele dintre știință și religie. Cu toate acestea, înființarea școlilor reale — impusă de altfel de însăși necesitățile economiei capitaliste, în plină dezvoltare —

Tablou (datat 15 martie 1851) înfățișând profesorii liceului evanghelic din Sighișoara precum și unele aspecte ale vieții cotidiene în acea epocă (Originalul se găsește la Biblioteca municipală Sighișoara, Secția documentară).

a fost privită cu rezervă de cercurile reacționare săsești. La Sighișoara, în 1855, „aristocrația funcționarească“ a dispus chiar închiderea liceului real. Această măsură n-a putut însă împiedica popularizarea noilor concepții din domeniul științelor naturii.

Un rol important în sprijinirea predării acestor științe și în răspîndirea teoriilor științifice cu caracter ateist l-a avut și profesorul Josef Haltrich. La 14 septembrie 1869, la mai puțin de două luni după numirea sa ca rector al liceului evanghelic, înființează împreună cu un grup de intelectuali sighișoreni „Societatea Humboldt“. Scopul acestei societăți — după cum sublinia C. Göllner într-un studiu monografic despre pedagogii germani progresiști din România — era de a sprijini, „în spiritul marelui savant german, predarea științelor naturii prin achiziționarea de opere de specialitate și de material didactic pentru liceul din Sighișoara“. Dar pentru realizarea multiplelor sarcini izvorite din necesitatea cercetării naturii se cerea în primul rînd o luptă susținută împotriva misticismului și obscurantismului. Ca atare, Josef Haltrich, atît în cuvîntarea rostită cu ocazia adunării de constituire a „Societății Humboldt“, iar mai tirziu în cadrul unor conferințe de popularizare, își exprimă concepția sa naturalist-științifică, subliniind totodată importanța cunoașterii fenomenelor naturii de către cele mai largi pături de oameni ai muncii de la orașe și sate. Succesul cel mai trainic în popularizarea legilor naturii și combaterea superstițiilor îl va obține cu lucrarea „Die Macht und Herrschaft des Aberglaubens“ (Puterea și dominația superstiției), apărută la Sighișoara în 1871. Sesizînd și determinînd în analfabetismul maselor populare cel mai prielnic teren de manifestare a superstițiilor (majoritatea lor fiind de factură religioasă), Josef Haltrich dezlănțuie o luptă aprigă împotriva lor, o luptă al cărei scop suprem era curățirea mentalității epocii de prejudecățile feudale, o luptă în care „marile progrese spirituale“ o să le „găsească leacul“. Începută astfel lupta, conștient fiind de efectele pozitive ale cercetărilor din domeniul științelor naturii, Haltrich conchide: „Puterea și dominația superstițiilor, noaptea și bezna care învăluie lumea asemenea unui strat de gheață, se va topi sub razele calde ale științelor și mai ales ale științelor naturii“, ignoranța calificînd-o „drept cel mai mare rău“.

Cei mai mulți ani din viață și-i consacră însă, cu o hărnicie și tenacitate demne de admirație, cercetărilor etnografico-folclorice. Descrînd începuturile acestor preocupări la unii intelectuali sași, Fr. Teutsch ne mărturisește în a sa istorie a sașilor din Transilvania (Geschichte der siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk, vol. III. 1816—1868, Sibiu, 1910) următoarele: „Încă la Universitatea din Leipzig cei trei tovarăși Fr. W. Schuster, J. Haltrich, Fr. Müller, animați de primul și cel mai vîrstnic dintre ei, au început să studieze scrierile lui Grimm și au hotărît ca întorși în patrie să adune tot ceea ce exista în popor în privința poveștilor, legendelor și cîntecelor. Și astfel ei s-au împărțit în aceste preocupări, cu toate că fiecare ar fi vrut să adune totul; totuși Schuster a luat poezia populară, Haltrich poveștile, Müller legendele, iar pentru obiceiuri și datini i-au cîștigat pe Mätz și Georg Schuller amîndoi colegii la Sighișoara, primul ocupîndu-se de obiceiurile de nuntă iar celălalt de obiceiurile ocazionate de moarte și de înmormintare“.

Așadar, încă din primii ani de profesorat, literatura orală săsească s-a bucurat de interesul deosebit al acestor dascăli entuziaști de la liceul sighișorean. Alături de ei, vreme de peste trei decenii, Josef Haltrich a

cutreierat toate zonele folclorice săsești, adunînd — uneori în mai multe variante — sute de cîntece epice și lirice, basme și legende, numeroase alte materiale folclorice dezvăluitoare de datini și obiceiuri. De remarcat că, în activitatea de culegere și cercetare, ei au întreprins studii și asupra unor producții folclorice românești, stabilind astfel anumite influențe și legături statornicite de veacuri în creațiile populare transilvănene.

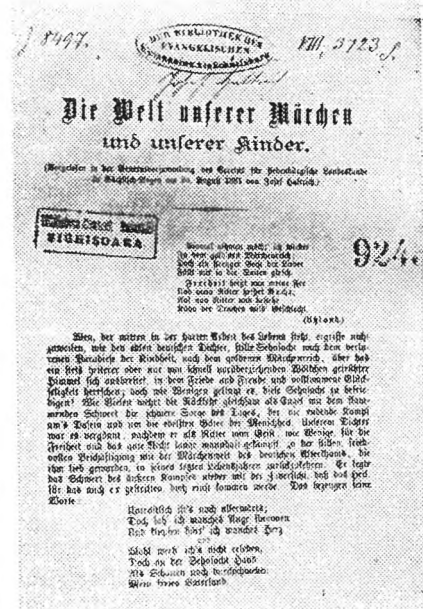
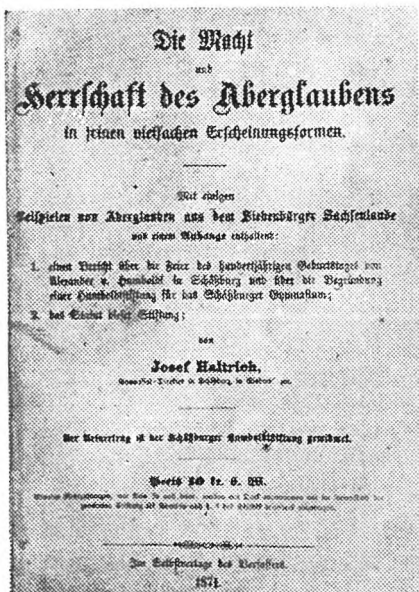
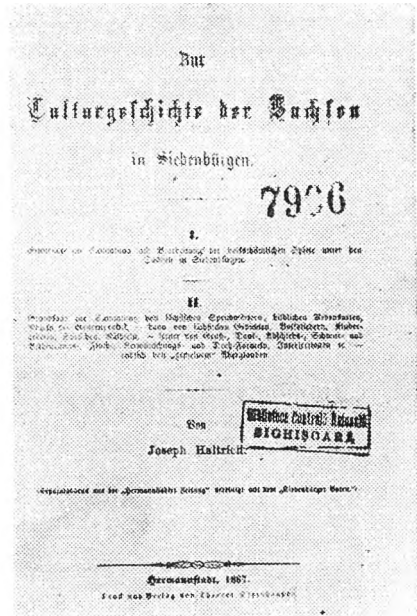
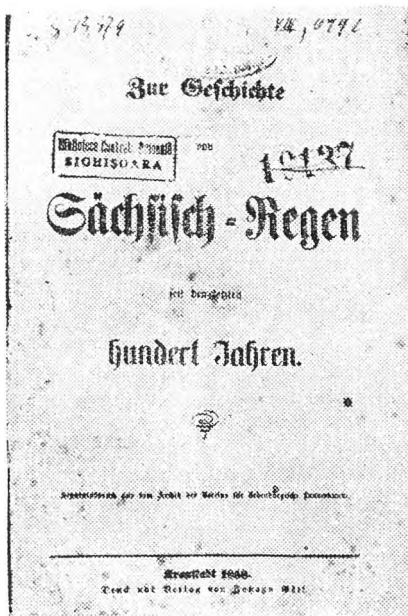
Mai întii, după cum va preciza același Fr. Teutsch, „au apărut poezile, în 1855 în programul gimnaziului de la Sighișoara fabulele, apoi în 1856 culegerea de povestiri populare (...) Programele sîghişorene din anii 1860—1868 conțineau lucrări frumoase privind obiceiurile și datinile ocazionate în casa țaranului sas de nuntă, moarte și înmormîntare, caracteristicile negative ale graiului săsesc, istoria gimnaziului, date climatice și statistice pentru cunoașterea Sighișoarei scrise de Mätz, G. Schuller, Haltrich, Bell, Joh. Teutsch“.

Primul volum de povești populare săsești la care se referea Teutsch (*Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen, gesammelt von Josef Haltrich, Berlin, 1854*) înmănunchiază în 337 de pagini un număr de 78 de basme adunate nu numai de Haltrich ci și de W. Schuster și Fr. Müller. Doi ani mai tîrziu, rodul strădaniilor sale este materializat într-o nouă apariție editorială — mai modestă ca număr de pagini — o culegere cuprinzînd alte 8 basme populare săsești (*Die Stiefmütter, die Stief und Waisenkinder in der Siebenbürgischen sächsischen Volkspoesie, Viena, 1856*).

Adept al teoriei mitologice a Fraților Grimm în explicarea fenomenelor sau factorilor care au contribuit la formarea poveștilor populare, Haltrich a întreprins ample cercetări asupra originii și substratului universal al acestei specii. Mai tîrziu, îndeosebi după 1858, asemenea analize amănunțite, considerații și observații teoretice a efectuat și asupra altor specii, stabilind astfel unitatea valorilor plastice în creațiile populare. Așa au apărut studiile : „Bildliche Redensarten, Umschreibungen und Vergleichen der siebenbürgisch-sächsischen Volkssprache“ (Exprimarea metaforică, parafrazări și comparații în graiul popular săsesc-transilvănean), în revista lui Fromann „Die deutschen Mundarten“, vol. V, 1858; „Kindergebete“ (Rugăciuni pentru copii), în volumul VI, din 1859, al aceleiași reviste ; „Zur Kulturgeschichte der Sachsen in Siebenbürgen“ (pledoarie pentru o istorie a culturii sașilor din Transilvania), Sibiu, 1867 ; „Deutsche Inschriften aus Siebenbürgen. Ein Beitrag zur epigramatischen Volks-Poesie der Deutschen“ (Inscripții germane din Transilvania. Un studiu privind poezia populară epigramatică germană), Sighișoara, 1867; „Sächsischer Volkswiss und Volkshumor“ (Umor popular și anecdote populare săsești), prelegere ținută la adunarea generală din 1878 a „Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei“ (Verein für Siebenbürgische Landeskunde), publicată apoi în „Sächsischen hausfreund. Kalender für 1881“ ; „Die Welt unserer Märchen und unserer Kinder“ (Lumea poveștilor și a copiilor noștri), conferință prezentată la 23 august 1881 la Reghin în cadrul unei adunări a aceleiași asociații, și reproducă mai întii în paginile ziarului „Siebenbürgisch — deutschen Tageblatt“ etc.

În afara cărților, studiilor și articolelor cu conținut folcloric-etnografic, Haltrich a mai publicat în anuarul liceului sîghişorean pe anul școlar 1854/1855 un studiu despre fabula germană (*Zur deutschen Thiersage*),

Citeva din titlurile lucrărilor lui Josef Haltrich editate între anii 1858—1881.

care s-a bucurat de aprecieri deosebite din partea lui Jakob Grimm și Simrock. Incurajat de acest succes, el își amplifică cercetările, dezvăluind cititorilor — în numeroase alte pagini — tezaurul neprețuit al fabulelor. Astfel numai în Calendarul săsesc pe anul 1875, pe lângă o nouă povestire, publică și un număr de cinci fabule.

Și tot el — pentru a face cunoscute unele crîmpeie din istoria urbei natale, unde deseori va reveni amintindu-și cu drag de anii copilăriei și adolescenței — va publica în 1858 în tipografia lui Johann Gött din Brașov cea dintâi monografie a Reghinului (*Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit den letzten Hundert Jahren*), a cărei valoare documentară rămîne și azi ca mărturie a strădaniilor și pasiunii cu care ani de-a rîndul a cercetat arhivele acestei așezări pentru a oferi contemporanilor și urmașilor săi o cronică a orașului îndeosebi pentru perioada 1750—1849.

Datorită faptului că, îndată după apariție, culegerile de basme și povestiri s-au răspîndit cu repeziciune în toate așezările ardelenе cu populație săsească, însoțite fiind de aprecieri elogioase, Haltrich își va reedita — cu sprijinul masiv al unor tipografii din Transilvania și de peste hotare — cea mai mare parte a operei sale. Noi ediții ale poveștilor sale vor apare astfel în 1877, 1882 și 1885. În acest din urmă an (1885), J. Wolf, — căruia Haltrich îi încredinșase spre sfîrșitul vieții întregul material cules (publicat sau inedit) — îndeplinește dorința prietenului său, reeditînd sub titlul „*Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen*“ cea mai mare parte a culegerilor și a studiilor sale de folclor.

În munca de selectare a materialului cuprins în acest volum Haltrich și Wolf s-au sfătuit îndelung. „Alegerea pe care trebuia să o facem — ne mărturisește Wolf în cuvîntul său introductiv — se extinde asupra unui număr limitat de studii, articole și conferințe care n-au apărut în librării, cel puțin nu cu știrea și aprobarea autorului și în afară de asta, s-au epuizat cu desăvîrșire de foarte multă vreme“. Pe de altă parte, în volum au fost incluse și acele studii și articole care au stîrnit un interes deosebit în rîndurile unor cărturari de seamă ai epocii între care : Frații Grimm, Wachsmuth, Simrock, Mannhardt, Fromann, Schröer, Reinhold Köhler, Rudolf Hildebrand etc. Dar dincolo de acestea, cu toate că nu cuprinde întreg repertoriul folcloric săsesc, volumul are totuși un profil monografic în ceea ce privește genurile și speciile folclorului. Au fost reunite astfel comori din tezaurul neprețuit al poveștilor, fabulelor, poeziilor, cîntecelor, jocurilor, obiceiurilor, datinilor și proverbelor populare, pe care Haltrich le-a adunat cu hărnicie vreme de peste trei decenii pentru a le răspîndi apoi — prin grai și tipar — maselor de cititori, dornice de a le cunoaște, prețui și păstra.

O altă latură a activității lui Haltrich — revelatoare pentru anii cînd preda limba germană la liceul sîghîșorean — o constituie contribuția pe care și-o aduce la elaborarea dicționarului săsesc. Dintre studiile scrise în acest scop, „*Plan zu Vorarbeiten für ein Idiotiken der siebenbürgischen sächsischen Volkssprache*“ (1865) și „*Negative Idiotismen der siebenbürgische sächsischen Volkssprache zur Kulturgeschichte der Sachsen in Siebenbürgen*“ (1866) au întrunit aprecieri elogioase din partea unui mare număr de cititori, și îndeosebi al specialiștilor. Aceste două studii „și alte cîteva lucrări mai mici“ — după cum va scrie mai tîrziu istoricul Friedrîch Teutsch — au stat „la temelia dicționarului“ la care Haltrich „a lu-

crat o viață întreagă“. Din păcate, cu toate străduințele sale și ale altor cărturari sași contemporani lui, realizarea și editarea primelor două volume (cuprinzând literele A—F) va avea loc abia în primele două decenii ale secolului nostru.

Ajunși astfel la capătul acestei succinte prezentări a vieții și activității profesorului, etnografului și folcloristului Josef Haltrich, ne exprimăm convingerea că, prin evocarea noastră, am redescoperit figura luminoasă a unuia dintre cei mai de seamă cărturari sași ai veacului trecut.